

SALİH TUĞ İLE AKADEMİK YAŞAMI VE İSLAMÎ İLİMLER ÜZERİNE SÖYLEŞİ¹

Haz. Necmettin KIZILKAYA

(Saygıdeğer hocam öncelikle röportaj önerimizi kabul ettiğiniz için İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi olarak size teşekkür ederiz. Biz söyleşimizde iki tema üzerinde durmak istiyoruz: İlk olarak zât-ı âlilerinizin akademik serüveni, özellikle de İslam Hukuku alanındaki çalışmalarınızın seyri üzerinde durmak istiyoruz. Daha sonra, özellikle Türkiye’de İslamî ilimler alanında yapılan araştırmalar ve elde edilen kazanımlar hakkındaki düşünceleriniz üzerinde durmak istiyoruz.)

İ.H.A.D: Dinî eğitiminiz ile başlayalım isterseniz. İlk dinî eğitiminizi nasıl ve kimden aldınız?

Din eğitimi ile ilgili ilk tecrübelerim, 1930 ve 40’lı yıllarda Türkiyemizde pek yaygın olarak uygulanan, hiç şüphesiz aile ve çevre muhitinden (İstanbul’un Aksaray ve Sofular çevresi) elde edilmiş görenek ve geleneklere dayalı olmuştur, diyebilirim. Başta babam, ninem ve annem ile çok sonraları üniversite yıllarında Arapça hocam, Horhor Caddesi, Kızılminare İmam Hatibi merhum Mahmut Bayram ve Fatih Camii Dersiâm’larından Hüsrev Aydınlar (1884-1953) Hoca’nın etrafında kümelenmiş Salih Şeref, Abdülhalim Akkul, Yaşar Tunagür, Bilecikli Abdullah Hoca’nın damadı ve Ziya Oğuz gibi diğer baba dostları, dini öğrenim ve eğitimimde önemli bir rol oynamışlardır. Ayrıca çeşitli vesilelerle cemaatlerine katıldığım, Pertevniyal Valide Camii, İsmail Ağa (şimdi yok), Camcılar (şimdi yok), Kızılminare, Murat Paşa, Sofular ve Fatih Camii çevrem olarak zikredilebilir. Bu arada ilk ve ortaöğretim gördüğüm yıllarda (1937-45) varlığına muttali olduğum ders halkları içinde, Fatih Camii Dersiâm’larından Hüsrev Aydınlar Hoca, hem Camide hem de Hırka-i Şerif Camii semtindeki evinde bir grup genç baba dostu ile birlikte yaptıkları din eğitim-öğretimi zikre değer. Ayrıca Abdülaziz Bekkine ve Süleyman Tunahan hocaefendilerin aynı çeşit faaliyetleri de her-

¹ Katkılarından dolayı sayın Bilal Aybakan, Murteza Bedir, Muharrem Kılıç ve Saliha Kızılkaya’ya İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi olarak teşekkür ederiz.

kesçe bilinmektedir. Benim için en önemlisi, Cerrahpaşa Camii yakınındaki kendi evinde, benim de o evde “hatim duasına” kadar yükselebildiğim kız-erkek karma bir grup ilkokul öğrencisine yaz tatilleri boyunca ve pek tabiidir ki o günün şartlarında “gizlice” Kur’ân-ı Kerîm öğretimi ile meşgul olan ve adını maalesef şimdi unuttuğum, ancak oğlunun Valide Camii muvakkithanesinde görevli Adnan Bey olduğunu hatırladığım, (“Arap Hoca” lâkabıyla şöhret bulmuş) hanımefendi hocamdır ki kendisini rahmet duâlarımla anmak isterim; bu ailenin atalarının Mısır veya Sudan menşeli olduğunu sonradan öğrenmiştim.

İ.H.A.D: Üniversite eğitiminizi sürdürürken herhangi bir hocadan özel ders aldınız mı? Sizin döneminizde ders halkaları var mıydı ve nelerde bulunuyordu? Eğer ders aldığınızla sizinle beraber kimler halkaya katılıyordu? Özellikle öğrenciliğiniz döneminde İslam hukuku okutan kimse var mıydı? Varsa nasıl okutuluyordu (hangi kitaplar ve ne şekilde)?

Üniversite öğrenimim esnasında (1949-54) İslamî ilimlerle ilgili herhangi bir örgün ciddi “ders halkasına” katılmış değilimdir; bu olsa olsa baba dostlarıyla evimizde veya onların evlerinde tertiplenen ve çoğunlukla İslamî yaşayış, Hz. Peygamber’in hayatı ve örnek davranışları ile İslam’ın dünyada ve yurdumuzda karşılaştığı güçlükler, yokluklar ve meseleler ile ilgili sohbetlere, pek tabiidir ki, dinleyici sıfatıyla katılmamdan ibarettir. Kendi arkadaş topluluklarımla yaptığımız sohbet toplantıları da buna dahildir. Ancak, Hukuk Fakültesinde okurken son yıllarımda (1952-53), Süleymaniye’de Kirazlı Mescid Sokağındaki ev-arkadaş toplantıları ile yine o yıllarda (1953-54) İ.Ü. Edebiyat Fakültesi İslam Araştırmaları Enstitüsü sözleşmeli misafir hocalarından, ileriki yıllarda doktora danışmanım ve hocam olacak merhum Muhammed Hamidullah’ın İslam hukuk tarihi ve Siyer çerçevesinde sürdürdüğü “serbest derslere”, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü dershanelerinde dinleyici sıfatıyla katıldığım da bir gerçektir. Dr. Hamidullah’ın bu serbest derslerini Arapçadan öğrencilere tercüme eden, o sıralarda doçent olan Dr. Fuat Sezgin başta olmak üzere diğer bazı dostlarla birlikte bu çevrede Ali İhsan Yurt gibi kimselerle de tanıştığım bir vâkıdır. Yüksek öğrenimimi tamamladığım yıllarda (1949-54), İ.Ü. Hukuk Fakültesinde genel hukuk tarihi ile ilgili bazı ders konularının dışında, “İslam Hukuk Tarihi” çerçevesinde “örgün” bir öğretim imkânı, İstanbul’da bulunmuyordu. Az önce adı geçen “serbest dersler” bu gözlemimde bir istisna teşkil etmektedir.

İ.H.A.D: Genel olarak İslâmî ilimlere ve özelden İslam Hukukuna ilginiz nereden geliyor?

Yukarıda açıklamaya çalıştığım aile ve çevre şartlarım ile Orta- Lise yıllarımdaki genelde tarih hocalarım ve İ.Ü. Hukuk Fakültesindeki “Hukuk Tarihi” ve “Sosyolojisi” derslerini takip ettiğim (Sadri Maksudi Arsal, Ebû'l-Ulâ Mardin, Z. F. Fındıkoğlu, J. Schacht, O. M. Çağır, R. G. Okandan gibi) hocalarım, İslam hukuk tarihi konularına yönelik ilgimi arttırmıştır diyebilirim. Her ne kadar lise yıllarımda Tıp Fakültesine girmek üzere psikolojik olarak kendimi hazırlayıp şartlandırdıysam da, tarih ve felsefi konulara karşı duyduğum alâka ve sevgi eksilmeden artmıştır. Bu “merak ve sevgi”, “gönülden ve tutku ile bağlılık” biçiminde iki önemli faktör, bu yönde ilerlemem ve akademik yapımın oluşmasında başlıca rol oynamıştır, diyebilirim. Matematik ilmi alanında bazı “matematik teoremleri” ile uluslararası şöhret sahibi Ord. Prof. Dr. Cahit Arf'ın da bir televizyon sohbetinde, başarılı olabilmek için üzerinde ısrarla durduğu bu “iki faktör”ün, bende de yapıcı bir unsur olduğu muhakkaktır. Hatta diyebilirim ki bu “iki faktör”e sahip olamayan bir ilim yolcusu, akademisyen, iyi bir öğretici, öğretim hayatında iyi bir müderris olsa bile, orjinal görüş ve ilmi sonuçlar elde etmede, kendini ilim âleminde kabul ettirmede başarılı olamayacaktır. İlim yoluna tercihen giren bir kimsenin şunu gözden uzak tutmaması gerekir ki “ilim yolu”, o şahsın giriştiği ilmi araştırma ve tetkikat yönelişi, yanına, şöhret ve maddi menfaat gibi bir “ortak” kabul etmemekte ve hatta aksine, o akademisyenin “feyiz, bereket ve hasbîlik” elde etmesine set çekmektedir. Günümüz Türkiyesinde bu çeşit izmihlâle uğramış kimselerin, emsâli kesîresiyle mevcudiyeti herkes tarafından görülmektedir.

İ.H.A.D: Hocam değişik yerlerde çalıştınız. Üniversiteye intisabınız nasıl oldu, biraz bundan bahseder misiniz?

Aslında hayat hikâyemde bu serencam gözükmektedir. Şu kadarını söyleyebilirim: İnsan bir işe, bir eyleme “niyet” eder, ancak bu niyetinin gerçekleşmesi Allah'ın takdirine bağlıdır; O'na galebe edemez, edemiyor; O'nun tayin edip lâıyk gördüğü “yazgı” insan hayatına hâkim oluyor. Âcizane ben de pratik hayata ve el hünerine dayalı yeteneklerime uygun gördüğüm meslek ve meşgalelere yönelmek istedimse de “takdir-i ilâhî” beni daha çok “sosyal ilimler alanı”na sürüklemiş bulunuyor şeklinde bir yorum- açıklama yapabiliyim.

İ.H.A.D: Genel anlamda hukuk ihtisasınızın yanı sıra yapmış olduğunuz tercümelerden (Muhammed Hamidullah'ın İslam Peygamberi, Philip Hitti'nin Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi v.b.) tarihe çokça ilgi duyduğunuz anlaşılıyor. Bu tarih merakı nereden geliyor?

Bu sorunun cevabı daha önceki cevaplarımda mündemiç bulunmaktadır. Ayrıca diyebilirim ki “tarih ilmi”, belli bir ilmin tarihi gibi sınırlı alanda da

olsa bir ilmi layıkıyla anlayıp anlatabilme ve geliştirebilmede en güzel bir metodolojik yoldur. Eskilerin o ilim dalında ne gibi birikimler, geliştirmeler yaptıklarını bilebilmek, onu zenginleştirip yeni birçok ilmi unsurlarla donatabilmenin de yegâne yoludur. Dinler tarihi, ilimler tarihi, toplumların siyasi ve kültürel tarihleri, bu alanların geliştirilebilmeleri için eskilerin pek zengin ilmi birikimleriyle doludur. İnsanların “kalem”i kullanmaya başlamalarıyla da bu zenginliklerin yeni nesillere aktarılması pek âlâ mümkün olabilmıştır ve halen de bu süreç, farklı metotlar ve teknik imkânlarla sürüp gitmektedir. Özelde “Siyer” ve genelde “İslam Tarihi” üzerinde elde edilen süzgeçten geçmiş öz bilgiler, tercihi hangi alanda olursa olsun bir İslam tetkikçisinin kurmak istediği “ilim binâsı”nın sağlam bir zemine oturmasını sağlayacaktır.

İ.H.A.D: Sanat ve sporla olan ilginizden biraz bahseder misiniz?

Bazı sanat dalları ile bir nebze meşgul olmakla birlikte fazla bir derinliğe ve gelişmeye sahip olduğum söylenemez. Bununla birlikte hareketli ve mahalle hayatındaki oyunlarla geçen bir çocukluğun ardından orta tahsil ve üniversite yıllarında hiç bırakmadığım ve üzerinde derinleştiğimi söyleyebileceğim aktivitem “spor” alanında olmuştur diyebilirim. Ana spor dalım olarak “aletli jimnastik” üzerimde hayli disiplinler bir tesir hâsıl etmiştir. Bu ana spor dalı dışında, atletizm (dekatlon), kayak, güreş, denizcilik (daha çok yüzme) gibi, “sportif top oyunları” dışında kalan alanlarda, İstanbul ve Bursa’da bölgesel dereceler dahi elde edebilmişim; bir müddet de jimnastik dalında yöneticilik ve antrenörlüğümün de olduğunu burada itiraf etmeliyim. Böylece eskilerin dediği gibi, “terbiye-i bedeniye”mi de belli bir disiplin altına alıp öğrenim hayatımın yanı başında kesintisiz sürdürdüğüm ve bundan hayatım süresince faydalandığım ve halen de faydalanmakta olduğum bir gerçektir.

İ.H.A.D: Sizin yurtdışı tecrübeniz de var? Nerelere gittiniz ve bunların sizin akademik hayatınıza katkısından bahseder misiniz?

Anlaşılacağı üzere hareketli ve aktif bir öğrencilik hayatım oldu. Bunun bir aksülameli, ileride ve özellikle meslek hayatımda ilmi-akademik maksatlarla dünyanın birçok kurum ve üniversitesinde tertiplenen kongre ve konferanslar ile yurt dışı tetkik seyahatlerimde görülür. İ.Ü. Hukuk Fakültesinde öğrenci iken fikren uyuştuğum bir yoldaş (Av. Yılmaz Halkacı) ile birlikte, ailelerimizin de iznini ve maddi desteğini alarak 1952 yılında çıktığımız Avrupa devriâlemi, yurtdışı seyahatlerimde bir başlangıç olmuştur. “Oto-stop” metoduyla ve arkamızdaki sırt çantaları ile Bulgaristan, Yugoslavya, Avusturya, Almanya gibi ülkelerde, özellikle öğrencilere bu ülkelerde tanınan îâşe ve ibâte kolaylıklarından yararlanarak geçirdiğimiz ve hoş hatıralarla bezeli, üç ay kadar süren bu yolculuğumuz, bana “dünyaya açılma” ve “farklı insan

ve topluluklarını yakından tanıma” fırsatı vermiştir ki ileriki yıllarda, bu defa uçak, tren veya kendi arabam ile dış ülkelerde gerçekleştirdiğim mesleki seyahatlerimdeki başarımda, bu tecrübemin kazandırdığı alışkanlık, cesaret ve girişimciliğin payı olduğunu söyleyebilirim. Mesleki ve akademik toplantıların ilki, doçent unvanıyla, 1971’de bir tebliğ ile katıldığım Paris “Müsteşrikler Kongresi” olmuştur. Daha sonraki yıllarda ise tevali edip ortaya çıkan tanışıklıklar ve benzer akademik kuruluş müntesipleriyle kurduğum ilişkiler sayesinde ki dünyanın çeşitli ilmi- kültürel merkezlerinde tertiplenen kırka yakın kongre ve konferansa tebliğler sunarak veya gözlemci sıfatıyla katılmış bulunuyorum. Bunlar arasında Paris, Londra, Katar, Bahreyn, Riyad, Cidde, Amman, Ebu Dabi, Kuveyt, Şam, Halep, Kahire, Bingazi, Rabat, Fas, Roma, Vatikan, Atina, California (Berkeley), Chicago, Montreal, Karachi, Tahran, Seoul, Brunei (Daru’s-Selam), Lefkoşe (K.K.T.C.) gibi merkezlerde bulunan kurum ve kuruluşların ilmi-akademik toplantıları başta gelmektedir. Ayrıca, 1976 yılında karavanlı arabamla ailece karayolu üzerinden Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan gibi ülkelerin üniversite şehirlerinde gerçekleştirdiğim üç aylık bir tetkik seyahatimi ve süre içine sığdırdığım Hac yolculuğumu ve bununla ilgili gözlemlerimi de zikretmeliyim.

Bu arada 1963 yılında İstanbul Üniversitesi’nde doktora unvanı aldıktan sonra Ford Foundation tarafından tanınan bir imkândan yararlanarak, McGill Üniversitesi, İslam Araştırmaları Enstitüsü misafir araştırmacıları arasında bir akademik yıl boyu habilitation devresi çalışmalarımı sürdürdüğümü ve bu muhitte, W.C. Smith, Ch. Adams, Tashihico Izitsu, Niyazi Berkes ve Hindistan’dan yahut Endenozya’dan gelen diğer seçkin davetli öğretim üyeleri ile birlikte ilmi araştırma, seminer ve derslere de katıldığımı söylemem gerekir. Bütün bunlarla birlikte Türkiye içinde de, İstanbul ve Ankara’da ve diğer Anadolu şehirlerinde tertiplenen ulusal ilmi-akademik toplantılar sayesinde zannımca pek hareketli geçen bir akademik hayatım olmuş ve akademik yapılanmamda bu hareketlilik önemli bir rol oynamıştır. Tasavvufi bir ifadeyle söyleyecek olursak, bütün bu girişimlerim bir “Hiç” sayılsa bile, bunlardan hâsıl olan ve kalıcı sayılabilen, az sayıda da olsa “yayınlarım”, Türkiye içinde idareciliği bana yüklenen “ ilmi veya kültürel” müesseselerin tealisi, ve hepsinden de öte, seçilip yetiştirilmelerinde pek titiz ve itinalı davranışlarıma inandığım “öğrencilerim”dir.

İ.H.A.D: Muhammed Hamidullah ile Edebiyat Fakültesinde tanıştığınızı biliyoruz. Hamidullah hocanın sizin akademik hayatınıza etkisinden biraz söz eder misiniz? Ayrıca hocanın Türkçeye tercüme edilen eserlerinin büyük bir kısmı size ait; sizi buna sevk eden amiller nelerdir?

İster lisans, ister yüksek lisans veya doktora gibi uzmanlık çalışmalarına katılan bir ilim ve araştırma yolcusunun (tâlibu’l-ilm), muhitine girdiği uzmanlar topluluğundan alacağı edineceği çok şeyler vardır. Adeta çırak-

usta (öğrenci- üstad) ilişkisi içinde o kişi, hocasının tecrübe, birikim ve bilgilerini devralıp ileride bunu daha geliştirmiş olarak kamuoyu önüne çıkma, ilim âlemine sunma, kendini sınama durumundadır ve öyle de olmalıdır. Öğrenim hayatım boyunca, kendimi bildim bileli, her alanda sahip oldukları “örneklik”leriyle önüme düşen öğretmenlerimin açtığı yolda, onları en iyi rehberler olarak kabullendim ve onlar kadar olmasa da aynı yolda ilerlemeye çalıştım. Özellikle İ.Ü. Hukuk Fakültesinde “hukuk ilmi”nin ana yapısı ile beni tanıştıran çok sayıda kıymetli hocalarım ve sonrasında ise İ.Ü. Edebiyat Fakültesinde hukuk tarihi alanında giriştiğim çalışmalarda her birinden ayrı ayrı açılardan istifade ettiğim hocalarım arasında hiç şüphesiz Dr. M. Hamidullah mümtaz bir yer işgal eder. Onun ilminin yanında biraz geç de olsa fark etmeye başladığım “fâzıl” ve “zâhit” vasıflarının yanında, ister ders anlatırken sahip olduğu düzen ve derinlik ile özellikle o senelerde henüz Türkçeye tercüme edilmemiş eserlerinde gözlemlediğim mükemmel sistematik, modern araştırma metodları ve bilhassa bilgi hamûlesini Doğu veya Batı menşeli olmasına önem vermeksizin klasik ve ana kaynaklardan toplayıp bunları belli bir mantık ve muhakeme ile tenkit süzgecinden geçirdikten sonra ilmî bir tasnife de tabi tutarak sunması üzerimde derin bir etki husule getirmişti. Ayrıca vaktini çok iyi tasarruf edip, ilim toplama ve araştırmalar dışı genel (belki de dünyevi ve mâlâyânî) işlere dalıp gitmemesi de son derece dikkatimi çekmiştir. İleride tercümelerini yayımlamış olduğum diğer bazı seçkin eserlerin müelliflerinin de subjektiflik ve hissilikten uzak objektif araştırma mahsulleri vermiş olmaları da bu çevirileri tercihan yapmamda bir rol oynamıştır. O’nun yanında edindiğim bu ilmi metot, objektif tespit ve ilmi araştırma merakı ve sevgisi, bu diğer tercüme yayınların seçimini isabetli kılmıştır diyebilirim. Hocanın bir diğer ilmi özelliği de “mahallinde tetkik ve araştırma” metoduna sahip olması ve daha çok gençlik yıllarında (30’lu yıllarda) Yemen, Hicaz, Suriye, Türkiye, Kuzey Afrika ve çeşitli Batı ülkelerinde gerçekleştirdiği seyahatlerdir (Talebu’l-ilm). Yaşı itibari ile bu çeşit ilmi seyahatlere pek fazla çıkamadığı devrelerde ise hoca, hayli yoğun bir mektuplaşma, yazışma metoduyla ilmi hamûlesini artırıp zenginleştirmiş nadir bir İslam tetkikçisi olarak karşımızda durmaktadır. Onun bu son temayülü, Hz. Peygamber’in mektuplarının orijinallerini resimleriyle birlikte yayınlatabilmesi ve İstanbul, Taşkent, San’a gibi çeşitli merkezlerde saklanan ilk Kur’an-ı Kerîm nüshalarının metinlerini kısmen mukayeseli olarak tespit edip kitap halinde neşretmesinde de görülmektedir. Onun bitmez bir enerji ile hazırladığı eserlerinde görülen bu ilmi gayret, aktivite ve orijinallik, aynı eserin sonraki yayınlarında, yeni ilave ve zenginleştirmelerle o eserin mükemmel hale dönüştürülmüş olmasında da açıkça görülmektedir.

İ.H.A.D: Diğer hocalarınızdan da biraz bahseder misiniz? Özellikle 1950 ve 60’ların İstanbul’u İslami ilimler açısından nasıl bir merkezdi?

1950'lerin başlarında yüksek öğrenim yıllarına ulaştığımda, 1924'te Medreseler ve 1933'te ise Darülfünûn'daki İlahiyat Fakültesi ile Maarif Bakanlığı (M.E.B)'e bağlı İmam Hatip Okullarının "örgün" eğitim-öğretim hayatımızdaki mevcudiyetlerine bir son verildiğinden, eski nesillerden gelen âlim hocalar ile pek sıkı bir irtibatım olduğu söylenemez. Gerçekten de Ankara Üniversitesinde, 1924 tarihli Tevhîdi Tedrisât Kanunu'nun hükmü gereği ilk İlahiyat Fakültesi 1949 yılında yeniden açıldığında buranın öğretim üyeleri, başlangıçta, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi'nin daha çok kıdemli hocalarından devşirilmiş bulunuyordu. 1933'te kapatılmış bulunan İstanbul'daki İlahiyat Fakültesi'nin eski öğretim üyeleri ise, ya İstanbul Üniversitesi'nin ilgili diğer fakültelerine aktarılmış veya İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde yeni kurulan "İslam Tetkikleri Enstitüsü"ne araştırmacı üye ilim adamları olarak kaydırılmıştı ki bunlar arasında Şerafettin Yalçın ve İsmayıl Hakkı Baltacı gibi âlim kişiler de bulunuyordu; bu ikincisi ile İstanbul Sahafılar Çarşısında 1956 veya 1957 yılında karşılaştığımı ve kısa bir görüşme yaptığımı hatırlıyorum. Bu enstitüye kaydırılan diğer ilim adamlarının ise ya emeklilik ya vefat veyahut da üniversite dışı makamlarda vazifelendirilmesi (mesela Şerafettin Yalçın) sonucundadır ki Enstitünün içi zamanla boşalmış ve kapatılan İlahiyat Fakültesi'nden müdevver kütüphanesi de Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Kitaplığı'na eklenmiştir (halen bu kütüphane, eski İlahiyat Fakültesi mezuniyet tezleri ve bir kısım yazma eserlerle birlikte Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan'ın teşebbüsleriyle 1954-55'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde kurulan) "İslam Araştırmaları Enstitüsü" Kütüphanesine nakledilmiştir. Bu Enstitü, 1981'den itibaren 2547 sayılı kanun ahkâmına göre, aynı Fakülte'de bir "Araştırma Merkezi" statüsünde faaliyetini sürdürmektedir. Sualinizde ima edilen ve İstanbul'da 1950'li yıllarda var olup olmadığı sorulan İslamiyet yahut İlahiyat ile ilgili ilim adamları ve ilim muhitlerinin durumu, "ilmin kaybolması gerçek ilim adamlarının ortadan kaybolması ile gerçekleşir" mealindeki hadis ile örtüşmektedir. Hiç şüphesiz o yıllar (ve bugün) İstanbul, dünyanın en zengin yazma veya matbu kütüphanelerine sahiptir. 1944 yılında San Fransisco (USA) Birleşmiş Milletler Anayasası'nı imzalamasından sonra demokratik, çok partili, hürriyetçi, katılımcı, liberal yeni bir siyasi sosyal hayata adımlar atan Türkiye'mizde, 1940'lı yılların sonlarından itibaren İslamî ilimlerin öğrenim ve öğretimi alanında açılan İlk, Orta ve Yüksek Öğrenim Okulları'ndan yetişen ve yetişecek ilim adamları, "ilmin ihyası" yolunda ulusal ve uluslararası alanda, geçmiş büyük üstatları aratmayacaklar ve onlara lâıyk olmaya çalışacaklardır.

İ.H.A.D: İslami ilimlerinin geniş yelpazesi içerisinde İlahiyat camiasından birçok kişiye hocalık yaptınız. Yapılan tezlere bakıldığında adeta dönemin İslami ilimlerinin İstanbul ayağını siz oluşturmuşsunuz.

Biraz o dönemde İslami ilimler ve özellikle İslam hukuku alanındaki çalışmaların genel yapısından bahsedebilir misiniz?

Akademik hayatım boyunca gerçekleştirdiğim araştırma ve çalışmalar ile öğrenci yetiştirmek, mümkün olduğu nispetle elde ettiğim bilgileri ve sonuçları, radyo, TV veya umuma açık konferanslarla halka ulaştırmak, yayınlar yapmak ve böylece üniversite duvarları dışına taşmak biçimindeki faaliyetlerimin, elde ettiğim “öğretim üyeliği” mesleğimin gereği ve sonucu olduğunu düşünüyorum. Titizlikle kendilerini seçerek hocalık veya danışmanlığını yüklenmiş öğrencilerim, ileriki akademik hayatlarındaki ilmi seviye ve gerçekleştirdikleri yayınlarla beni mahcup etmediler. Bu durum, muasır medeniyet yolunda yarışıp ilerleyen Türkiye toplumunun ortaya çıkardığı bir eserdir. Bu öğrenciler ilim alanında sahip oldukları, gönüllerinden doğup gelen merak ve sevgileri, ilme tutku ile gönülden bağlılıkları sayesinde bu işi başarmışlardır diyebilirim. Daru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesinde yapılmış öğrencilik tez metinleri, bugün İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir. İşte bu tezlerin ilmi ve metodolojik seviyesi ile bu gün çeşitli üniversitelerimizde kurulu ve faal yirmiden fazla İlahiyat Fakültesinde 1949 yılından itibaren gerçekleştirilen yüzlerce mastır ve doktora tez metinleri mukayese edildiğinde, yukarıda işaret ettiğim yeni nesillerin ilme verdiği önem ve gösterdikleri gayret, enerji ve orijinallik apaçık görülür.

İ.H.A.D: Türkiye’de İslam Hukuku alanında yapılan ilk doktora çalışması kime ait ve konusu nedir?

Bildiğim kadarı ile İslam Hukuku alanında gerçekleştirilen ilk doktora tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde kürsü başkanı rahmetli Prof. Dr. Tayyip Okıç’ın rehberliğinde Dr. Esat Kılıçer tarafından hazırlanan ve 1957 yılında başarıyla savunulan “ İslam Fıkında Rey’ Taraftarları” konusundaki tezdur. Selçuk Kitabevi tarafından 1961 yılında Kayseri’de yayınlanmıştır.

İ.H.A.D: Her tezin bir serüveni vardır. Sizin doktora teziniz olan İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı’nın da (danışman hocalar: Zeki Velidi Togan, Muhammed Hamidullah, Fuat Sezgin. Tez savunma jürisi: Zeki Velidi Togan, Muhammed Hamidullah, Tayyib Gökbilgin ve İbrahim Kafesoğlu) bahsetmek istediğiniz bir serüveni var mı? Ayrıca tezi hazırlarken karşılaştığınız zorluklar ve dönemin akademik çalışmaları içerisindeki yerinden bize bahsedebilir misiniz?

İ.Ü.H.F.’de lisans öğrencisi iken katıldığım doktora hazırlık seminerlerinden elde ettiğim ve özellikle yazılı ödev (paper) hazırlamada elde ettiğim tecrübeme güvenmekle birlikte bu defa Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümünün

tarihçilik ilmi ve usulleriyle ilgili özellikler, diğer yandan İslam Araştırmaları Enstitüsü muhitinin özellikleri, bir uyarılma yapma ve sağlam delil ve kaynakları kullanma ve bilhassa bu klasik devir İslam kaynaklarının dili olan Arapçada hâkimiyet kurmada beni hayli zorlamış olduğunu söylemeliyim. Özellikle hadis nakli metoduyla bize kadar gelen kaynaklardaki bilgilerin tarih ilmi ile ilgili bir konuda (İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı) kullanılacak olması beni endişelendiriyordu. Özellikle Batı'da 19. Asır boyu C. Sprenger, Goldziher, J. Schacht ve diğer oryantalistler tarafından hadis edebiyatında yer alan bilgilerin bilgi kaynağı olarak güvenilirliği üzerinde savdukları tezler, aşılması gereken mâniyeler gibi durmaktaydı. Ancak Dr. M. Hamidullah, Dr. T. Okiç, Dr. F. Sezgin'in o günlerdeki yayınları ve İslam dünyasındaki Dr. Subhi Salih, Dr. Zubeyr Sıddiki, Dr. Mustafa A'zami gibi ünlü ilim adamlarının eserlerinde savunulan hadis edebiyatının teşekkülü ile ilgili karşı tezleri, güvencem olmuştu. Bilhassa Dr. Sezgin'in hazırladığı Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 1956'da yayınlanan "*Buhari'nin Kaynakları*" adlı eserinin bu dayanaklarımın başında geldiğini söylemeliyim. Ayrıca Edebiyat Fakültesi öğretim üyelerinden başta doktora hocam Zeki Velidi Togan, Cavit Baysun, Tayyib Gökbilgin, Şehabettin Tekindağ, İbrahim Kafesoğlu, Ahmet Ateş, Cevat Eren, Mükrimin Halil Yunanç, Fahir İz v.d.nin teşvik ve rehberliklerinden yararlandım ve şimdi hepsi rahmeti rahmâna kavuşmuş bu hocalarım sayesinde ki o günlerde karşılaştığım çeşitli zorlukları aşabildim.

İ.H.A.D: Enver İkbâl Kureşî'ye ait olan Faiz Nazariyesi ve İslam kitabının tercümesinin girişinde son yıllarda ülkemizde liberalist ve sosyalist doktrinler arasındaki tez ve antitez bombardımanı arasında kalmış olan toplumumuza haklı olan tarafı ayırmak, salim ve doğru olan hükme varmak hatta bu ikisi dışında bir üçüncü tezin araştırılması imkânlarını temin etmek düşüncesiyle eseri Türkçeye tercüme ettiğinizi söylüyorsunuz. O dönemde (1960'lar) toplumda iktisadi tartışmalar mı hâkim bulunuyordu? O günden günümüze gelindiğinde İslam dünyasında kurulan finans kurumlarının dünyaya İslam'ın ruhuna uygun bir iktisadi model (banka, kredi, faiz vb.) sunma yolunda somut bir olanak sunduğunu düşünüyor musunuz?

İngiltere'nin ileri gelen üniversitelerinde iktisat ilmi üzerinde doktora çalışmalarını başarı ile tamamladıktan sonra ülkesine dönen ve Pakistan'ın 1947'de kurulmasından sonra bir ara "Devlet Planlama Teşkilatı" başkanlığını da üstlenen Dr. Enver İkbâl Kureşî hiç şüphesiz bu ülkenin seçkin ve uygulamacı ilim adamlarındandır. Rönesans sonrası Batı'da yetişen ve iktisat alanındaki görüşleriyle köşe taşlarını oluşturan Adam Smith, Lord Keynes, Thomas Manley, John Locke, Thomas Malthus, David Ricardo, John Stuart Mill, Edgeworth, Marshall ve Pigou gibi iktisat ilmi teorisyenlerinin

para, banka, kapital- faiz ve kredi üzerinde geliştirdikleri görüşler, Batı'nın iktisat, para, banka ve kredi uygulamalarında yer tutan esaslar ve prensipler ile İslam dünyasının faiz, banka ve kredi konularında sahip olduğu umdeler ve Müslüman ilim adamlarının görüş ve hatta içtihatlarını mukayeseli bir biçimde bir tahlil ve tenkide tabi tuttuğu ve vardığı ilmi sonuçları savunduğu İngilizce eserini Türkçeye çevirmek, yayınlamak suretiyle Türk aydınlarının dikkatlerine sunmak istemiştım. 50'li ve 60'lı yıllarda Türk adliyesini hayli meşgul eden TCK 141-43 ve 163. maddelerinin sosyal, kültürel ve hukuki hayatımızda ortaya çıkardığı gaileler, doğrusu beni de tereddütlere sevk ediyordu. Ancak 27 Mayıs darbesi sonrası yeni açılan hürriyetçi, liberal ve katılımcı anayasal düzenin getirdiği hürriyet atmosferine güvenerek " İslam'ın iktisat düzeninde sahip olduğu görüşlerin" de akademik hayatımızda bilinmesi ve tanınması gayesiyle bu çalışmanın İstanbul'da 1966 yılında yayınlanmasının faydalarını göz önünde tuttum. Nitekim aynı konularda sonraki senelerde yayınlanan diğer tercüme ve telif eserler, herhalde akademik hayatımızda ve kamuoyunda bir ilmi olgunluğa sebep olmuştur ki "Faizsiz Bankacılık Düzeni" ile ilgili Türkiyemizde Albaraka Finans ile 80'li yıllarda başlayan yeni yeni bazı uygulamalar (Finans Kurumları) ortaya çıkmaya başlamıştır ve günümüzde bu uygulamalar gelişe gelişe finans kurumlarımız arasında "Katılım Bankacılığı" halinde özel bir kanuna dayalı olarak hukuken de kabullenilip biçimlendirilmiş bulunmaktadır. Bu yönde yeni kurumların sayısı artmış ve finans sektöründeki yoğunluk ve oran hayli yüksek seviyeye çıkmış, atıl sermayenin (yastık altı) iktisadi ve ticari hayatımızda rekabet ve hareketliliğin sağlanmasında önemli bir rol oynadığı görülmeye başlanmıştır. Bu gün içinden geçmekte olduğumuz, "Dünya Finansal ve İktisadi Krizi" göz önünde bulundurulacak olursa, Dr. Enver İkbâl Kureşî ve benzeri diğer Müslüman iktisatçıların savundukları modern tez ve görüşlerin yeri ve önemi ile bu dünya krizinden başarı ile çıkmada bunların bir ilmi değere sahip olduğu kendiliğinden anlaşılır.

İ.H.A.D: Zuheyr'ubn Harb ve Kitâbu'l-İlm Adlı Eseri çalışmanızda İslam kültür ve medeniyetinde kalemin/yazının rolünden bahsediyorsunuz ve hadis malzemesinin şifahi olduğuna dair kanaatlere atıfta bulunarak Sprenger ve Goldziher'in eserlerinde rastlanan müphem bilgi ve işaretlerden söz ediyorsunuz. Öyle anlaşılıyor ki bu çalışmayı da sözkonusu meseledeki yanlış anlayışları tashih etmek gayesiyle ortaya koyuyorsunuz. Burada da dönemin entellektüel tartışmaları veya zikri geçen iddiaların toplum üzerindeki etkilerine bağlı olarak eserin tahkik ve tercümesini yaptığınızı söyleyebilir miyiz? Başka bir ifadeyle o dönemlerde üretilen bilginin gerek içte vuku bulan tartışmalar ve gerekse dışarıdan yöneltile eleştirilere cevap verme amacı taşımaya yönelik olduğunu söyleyebilir miyiz?

(4x40)+(2x4)= 168 sayısında hadis barındıran ve “ilim”, “bilgi” ve “hikmet” ile ilgili, Hz. Peygamber’den nakledilen ve klasik hadis edebiyatında yer tutan aynı konulardaki hadislerin ilk yazılı kaynaklarından biri olan bu çalışmanın, hiç şüphesiz, daha önce de ifade ettiğim gibi kendilerinden faydalandığım günümüz hadis uzmanlarının eserlerinde görülen ilmi tezlerin paralelinde ve onların savundukları görüşleri teyit eden müdellel bir halka olması önemle karşılanmalıdır. Gerçekten de İslam Hukukunda yer alan “ispat nazariyesi” esasları dâhilinde bir gerçekliğin ya “tanıklık” veya “yazılı şahadet” veyahut da “yemin v.d. hukuki yollar” ile ispat edilmesi, ilk Müslümanların (sahabe ve tabiûn) önemle üzerinde oldukları bir konudur. Bu hukuki umde ve prensipten hareketle ki hadis ilminde ve metodolojisinde “rivayet” ve “isnad” sistemi ile “sened” gösterme usulü doğmuştur diyebilirim. Bu metodik prensip ve umde sadece hadis nakli konusu ile sınırlı kalmamış ve başta tarih ilmi ve diğer sosyal ilimlere de sıçramış ve nihayet “fen ilimlerinde” dahi aynı rivayet ve isnad usulü ile eserler telif edilmeye başlanmıştır; bu metod, bir eserde yer verilen bilgi veya görüşlerin “kaynak gösterme” biçiminde nereden ve hangi “gerçeklik şartları” çerçevesinde alınıp nakledildiği ile ilgili ispata dayalı ilmi bir metottur ve insanlık tarihinde ilk olarak İslam muhitlerinde yaygınlaşmıştır. Antikitede yer alan Mezopotamya, Mısır, Yunan ve Hind medeniyet muhitlerindeki yazılı eserlerde bu metod görülmez. Mesela Herodot’un tarih ile ilgili klasikler arasında yer alan eseri, kavimler ve olaylar hakkında görünüşte pek kıymetli bilgiler verse bile, bu nakledilen olayların gerçekliğini “tahkik etme” ve “doğruluğunu ispat etme” imkânını bu gün bize vermemektedir. Yegâne kaynak olarak karşımızda sadece Herodot adlı tarih yazarının kendisi durmaktadır. Aynı durum, diğer antik Yunan müelliflerinde dahi görülmektedir.

İ.H.A.D: Birçok yazınızda ilmin nerede olursa alınması ve ondan yararlanılması gerektiğini vurguluyorsunuz. Bununla tam olarak neyi kastediyorsunuz? Yoksa o dönemlerde başkalarının ürettiği bilgiye karşı (özellikle oryantalistlere karşı) bir önyargı mı vardı?

Gerçek ve doğru ilme ulaşabilmek için ele alınan konularda, nerede ve kim tarafından ortaya atılırsa atılsın, bütün görüş ve mütalaalara müracaat etme vazgeçilmez bir metod sayılmalıdır. Ancak şu kadarı vardır ki tespit edilen bilgi veya görüş, ne “mutlak doğru” ne de “mutlak yanlış” olarak kabul edilmelidir. Allah her kişiye akıl, mantık ve muhakeme gücü verdiği göre, yapılacak tahlil, tenkit ve araştırmalara dayalı mukabil deliller süzgecinden geçirilerek “gerçek bilgi”yi savunmak mümkün olabilecektir. Mutlak manada ne kabul ne de ret, ilim adamının başvuracağı bir yol değildir, mühim olan doğru olduğuna zâhib olunan fikri ispat ederek ilmi geliştirmektir. Bu ilimde “objektiflik” yoludur; bir evvelki ise “sübjektivite”yi doğurur ve ilmen geçerli değildir ve “önyargı” (peşin hüküm) ile mâlul sayılır. Şurası da göz önünde bulundurulmalıdır ki, Doğu’da veya Batı’da (hatta Kuzey’de)

İslam tetkikleri alanında eserler vermiş, yayınlar yapmış bazı oryantalistler vardır ki bunların bize bıraktığı ilmî malzeme, halâ müracaat edilen ve vazgeçilemeyecek ilmi kaynaklar, mahsuller olarak dikkatimizi çekmektedir.

İ.H.A.D: Habilitasyon çalışması olarak hazırladığınız İslam Ülkelerinde Anayasa Çalışmaları eserinizi yazmaya sevkeden etkenler nelerdir? Bunda yazılacak yeni anayasalara akademik zemin hazırlama gibi pratik bir fayda güdüyor muydunuz?

Yukarıdaki cevaplarımda da işaret ettiğim gibi, vaktiyle mensubu olduğum İstanbul Üniversitesi İslam Araştırmaları Enstitüsü (şimdi Merkez) klasik devir veya modern çağ İslam araştırmalarına yönelinebilen bir yapıdadır. Her biri ayrı bir alanın otoritesi olan hoca-rehberlerimle giriştiğimiz istişareler sonucundadır ki doktora çalışmam Klasik Devir, habilitasyon çalışmam ise modern çağda yer alan İslam toplumlarının sosyal-hukuki meseleleri çerçevesinde oluşmuştur. İkinci ilmi yönelişim, İslam dünyasında yürürlüğe konabilecek anayasalarla ilgili olmaktan çok, bu ülkelerin modern çağda “anayasalaşmaları” yani evvelden belli yazılı hukuk kaideleri ile ülkelerin yönetilmeleri ile ilgili tarihi, siyasî ve sosyolojik gelişimi tespit ve açıklamaya yöneliktir.

İ.H.A.D: Çok partili sistemin getirdiği farklı kültür politikaları olduğunu söylüyorsunuz. Türkiye’de İslami ilimlerin gelişim seyrine ne gibi katkılar sağlamıştır?

“Çok partili sistem” bir ülkede tek başına pek bir şey ifade etmez; Türkiyemizin 1944’de B.M. Anayasasını, daha sonraları çok sayıda imzalayıp kabullendiği uluslar arası konvansiyon, pakt ve antlaşmalar gereği yürürlüğe koymaya gayret sarfettiği “temel hak ve hürriyetler” ile “uluslar arası hukuk”un (international law) umdeleri, her biri iç hukukumuza akseden ve iç hukuk malzemesi haline gelen bu yeni hukuk prensipleri sayesinde ve aralarına girdiğimiz veya girmeye çalıştığımız A.B ülkeleriyle birlikte: “Demokratik, çoğulcu, hukukun üstünlüğüne bağlı, hürriyetçi, liberal, katılımcı” özelliklere sahip bir anayasa ve siyasi yapıya kavuşturulan ülkemiz, İslam’ın “din olarak yaşanması ile birlikte, bunun eğitimi almak ve öğretimini yapma” gibi hukuki umdelerle de donatılmış bulunmaktadır. Buna ek olarak “fikir ve ifade hürriyeti”nin varlığı da düşünülecek olursa, toplumumuzda ortaya çıkan “farklı kültür politikaları” süreci belirgin hale gelir. Nitekim Türkiyemizde yer alan “örgün” din eğitimi imkanları, Kur’an Kursları, İ.H. Liseleri, üniversitelerimizde faaliyete geçirilen ve sayıları yirmiden ziyade ilahiyat fakültesi, II. Dünya Savaşından sonra yaklaşık yetmiş yıllık devrede bu yolda ne kadar önemli yol aldığımızı bize göstermektedir; “örgün” kurum-

lar yanında “yaygın” eğitim imkan ve kurumları da bu yeni kültür politikaları çerçevesinde gözden uzak tutulmamalıdır.

İ.H.A.D: Sizin aynı zamanda aktivist yönünüz de bulunmaktadır. Bir dönem Aydınlar Ocağı genel başkanlığını yürüttünüz. Dönemin fikir cereyanlarına konuşmalarınızda/ yazılarınızda sık sık yer vermişsiniz. Hareket adamlığı yönünüzden biraz bahseder misiniz?

Herkes için söz konusu olabilen “aktivite”, benim açımdan, asıl mesleki çalışmaları ihmal etmeksizin, toplumun kültürel alanda daha zenginleşmesi ve olması lâzım gelen yönlere sevkedilebilmesi için belli bir oranda vakıf, dernek ve diğer sosyal aktivite alanlarında faaliyet göstermekle ilişkilidir diyebilirim. Bu yöneliş, iki tarafı keskin bir kılıç gibi, dikkatsiz ve dengesiz davranılırsa asıl konu olan “öğretim üyeliği” ve “akademisyenlik” mesleği dışına düşebilirsiniz; ya “siyaset”in çırpınışları içinde kaybolur veyahut da ele geçirilen “şöhret”, “bilinirlik” ve “enâniyet” girdabı içinde kıvrır kaybolabilirsiniz. Ancak şurası da vardır ki bir akademisyen, partiler üstü kalmak şartıyla, uzmanlık alanıyla ilgili konularda, hangi hükümet olursa olsun bakmaksızın Devlet’in çeşitli kademelerindeki hizmetlerde kendini aday görmeli ve buralardan gelebilecek dâvet ile bu hizmetleri geçici sürelerle yüklenilmelidir; aynı ölçülere bağlı kalınarak sivil toplum kuruluşları olan vakıf ve dernekler de bu hizmet alanı içinde sayılmalıdır. İşte sizin sorduğunuz konuda, ifrat veya tefrite kapılmadan, edindiğim uzmanlık alanında topluma faydalı olmaya çalıştım; bu yönelişim, Devlet’in hizmet kademelerinden ayrı, dernek, vakıf, televizyon ve radyo gibi araçlarda da görülmektedir sanırım.

İ.H.A.D: 12 Eylül 1980 darbesinden sonra sizin Süleyman Yalçın ile birlikte hazırladığınız bir anayasa teklifi var. Sizi böyle bir teklifi hazırlamaya sevk eden faktörler nelerdir? Neden buna ihtiyaç hissettiniz? Uzun bir gerekçeler bölümünden sonra 111 maddelik bir düzenleme metni hazırlamışsınız. Bu maddeleri hazırlarken bir İslam hukukçusu olarak, fıkıh kaynaklarından istifade ettiğiniz oldu mu?

1980 sonrası kurulu Hükümetlerin yöneldiği en önemli konulardan biri de T.C Devleti’nin “anayasalı” bir yapıya kavuşturulması olmuştu. Ankara’da teşkil edilen Kurucu Meclis çalışmaları devam ederken, bir kültür derneği olan Aydınlar Ocağı da kendi bünyesinde, Prof. Dr. Sulhi Dönmezer, Dr. Selçuk Özçelik, Dr. Servet Armağan, Dr. Metin Eriş yanında, Prof. Dr. Süleyman Yalçın, Dr. Muharrem Ergin, Dr. İbrahim Kafesoğlu ve Salih Tuğ’un da Dernek adına katıldığı bir “ihtisas komisyonu” kurarak “anayasalılaştırma” konusunda bir “taslak” ortaya çıkarma çalışmaları başlatılmıştı. Ancak merkezi hükümetin o sırada bir karar alarak bu gibi taslak çalışmalarının kurumsal değil de ferdi öneriler çerçevesinde kalmasını tercih etmesi üzerine işaret

ettiğim Komisyon bunu, o sırada dernek başkanı olan Prof. Dr. Süleyman Yalçın ve yardımcısı Salih Tuğ adı ile yayınlamanın uygun olduğuna ve ortaya çıkarılan “taslak anayasa metninin” Kurucu Meclis üyelerine dağıtılmasına karar vermiştir; bu “taslak”ın Ankara’da hazırlanan ve Kurucu Meclis’ce kabul edilen metne ne kadar müessir olduğunu ben bilemem; biz sadece ümit etmiştik. Bir sivil toplum kuruluşu olarak Aydınlar Ocağı’nın bu teşebbüsünün Türkiye Cumhuriyeti’nin yeniden “anayasalılaşması” için bir mütevazı gayret olduğunu söyleyebilirim.

İ.H.A.D: Çok teşekkür ederiz Hocam! Lütfettiniz.

Sizlere şükran borçlu olduğumu söylemem gerekmektedir; var olun.